

TROPIENIE „SZPOTA”

Janusz Szpotański¹ stał się postacią powszechnie znaną głównie za sprawą opublikowanej w 1964 r. sztuki *Cisi i gegacze, czyli bal u prezydenta*². Napisana na 20. rocznicę powstania Polski Ludowej, była zjadliwym pamfletem na epokę Władysława Gomułki. W swojej twórczości autor wykpiwał nie tylko samego sekretarza PZPR (przedstawionego w utworze jako Gnom), lecz także policyjne metody ingerencji władz w świat kultury i postaw ówczesnej inteligencji.

Szpotański posługiwał się prostym wierszem, który na zasadzie podobieństw i kontrastów często wykorzystywał kontekst kulturowy powszechnie znanych utworów i wydarzeń³. Za swą satyrę na PRL zapłacił wysoką cenę. Został aresztowany 5 stycznia 1967 r., a następnie skierowany na badania psychiatryczne. Kilka miesięcy później stanął przed sądem i został skazany na 3 lata więzienia „za rozpowszechnianie informacji szkodliwych dla interesów państwa”. W marcu 1968 r. Szpotański stał się ulubionym celem ostrych ataków propagandy PRL i samego towarzysza Gomułki. W swoim pamiętnym przemówieniu dotyczącym między innymi ludzi pióra tow. Wiesław nazwał poetę „człowiekiem o mentalności alfonsa”⁴.

Po opuszczeniu więzienia w 1969 r. Janusz Szpotański znalazł się pod wnikliwą obserwacją funkcjonariuszy Wydziału IV Departamentu III MSW, zajmującego się „ochroną operacyjną środowiska literatów”. Niemal do końca lat osiemdziesiątych w ramach Kwestionariusza Ewidencyjnego kryptonim „Szpot” zbierano o Szpotańskim informacje i prowadzono wobec niego rozmaite działania operacyjne. W dokumentach Służby Bezpieczeństwa rządziej posługiwano się eufemizmami o „wrogiej działalności politycznej” i „negatywnej postawie figuranta”, tak jak w wypadku innych literatów, a częściej pisano wprost, że chodzi o treść jego utworów literackich. SB używała wobec Szpotańskiego całego wachlarza działań, do których należały m.in.: inwigilacja za pomocą agentury, rozmowy ostrzegawcze, rewizje, nękanie przez milicję, zastrzeżenie paszportu, próby ograniczania zarobkowania w państwowych wydawnictwach oraz dokumentowanie „negatywnej działalności” w celu ewentualnego wytoczenia kolejnego procesu karnego. Prezentowane niżej dokumenty pokazują, że SB bardzo żywo interesowała się działalnością autora *Cichych i gegaczy*, utrwalając na papierze pisane przez niego, mniej znane utwory⁵.

W czasach karnawału „Solidarności” Szpotański występował publicznie, już nie tylko w prywatnych mieszkaniach. W rocznicę wydarzeń marcowych – 29 marca 1981 r. – miał wielki wieczór autorski na Uniwersytecie Warszawskim. Wedle meldunku SB „występ

¹ Jego biogram patrz: *Opozycja w PRL. Słownik biograficzny 1956–89*, Warszawa 2002, t. II, s. 322–323.

² Patrz: znakomite wydanie utworów Szpotańskiego w opracowaniu tekstologicznym Antoniego Libery i Zygmunta Saloni, *Gnom. Caryca. Szmaciak*, Warszawa, wyd. LTW, 2007.

³ Na przykład funkcjonariusze partii i UB śpiewają napisane przez autora teksty na melodie, czasem sparafrazowanych pieśni patriotycznych lub religijnych, natomiast funkcjonariusze ZOMO – na melodie hymnu hitlerowskiego. Szpotański wykorzystywał też popularne szlagiery oraz oficjalne pieśni rewolucyjne.

⁴ *Opozycja w PRL...*, s. 323.

⁵ AIPN, 0258/4, Kwestionariusz Ewidencyjny krypt. „Szpot”, t. I–II.

Szpotkańskiego trwał około 40 min., w czasie którego recytował swoje utwory – paszkwile, m.in. *Balladę o Łupaszce*, fragmenty opery *Cisi i gęgacze, czyli bal u prezydenta*. Na specjalne życzenie 130-osobowej grupy uczestników już poza programem przedstawił jeden ze swych najpopularniejszych paszkwili *Caryca i zwierciadło*. Wystąpienie Szpotkańskiego spotkało się z wielkim aplauzem uczestników spotkania⁶.

Kiedy w grudniu 1981 r. wprowadzono stan wojenny, pisarz został internowany. Bezsukcesyjnie proponowano mu zwolnienie w zamian za podpisanie tzw. „łojalki”. Kwestionariusz ewidencyjny kryptonim „Szpot” zamknięto w 1987 r., motywując to „zaniechaniem wrogiej działalności” przez figuranta⁷. Już w wolnej Polsce Janusz Szpotkański wniósł o unieważnienie swojego wyroku za *Cichych i gęgaczy*. Otrzymał je dwa lata przed śmiercią, w 1999 r.

Prezentowane po niżej dokumenty w interesujący sposób ukazują postawę niesforemego pisarza oraz metody stosowane w jego sprawie przez Służbę Bezpieczeństwa.

Dokument 1

1967 styczeń 9, Warszawa – Notatka funkcjonariuszy Departamentu III MSW w sprawie aresztowania Janusza Szpotkańskiego

**Ministerstwo Spraw
Wewnętrznych
Departament III**

Warszawa, dnia 9 I 1967r.

OE-I-01/10/67

Tajne

Notatka

Dotyczy: zatrzymania Janusza Szpotkańskiego, autora i kolportera tzw. „oper” – paszkwilu na kierownictwo partyjno-rządowe i stosunki społeczno-polityczne w PRL.

Uzyskaliśmy informację, że Janusz Szpotkański, lat 38, zamieszkały w Warszawie, krytyk literacki, bez stałego miejsca pracy, autor paszkwilu pt. *Cisi i gęgacze, czyli bal u Prezydenta, opera w trzech aktach z uwerturą i Finałem*, zakwestionowanego w formie taśmy magnetofonowej u Szymona Szechtera przygotowuje nową rozszerzoną wersję „oper”, którą zamierza przekazać do Radia „Wolna Europa”.

W związku z tym w dniu 5 I 1967 r., na podstawie postanowienia Prokuratury Wojewódzkiej m.st. Warszawy, dokonano rewizji w pomieszczeniach zajmowanych przez Janusza Szpotkańskiego.

⁶ *Ibidem*, t. II.

⁷ AIPN, 0258/4, t. II.

W czasie rewizji zakwestionowano maszynopisy i rękopisy wrogich tekstów, m[ieędzy] innymi :

- „opera” – 50 stronicowy maszynopis, który składa się z szeregu „arii” o wrogiej treści;
- rękopisy J[anusza] Szpotańskiego, z których wynika, że przygotowywał on nowy poszerzony tekst „opery”.

Treść „opery” szkaluje czynniki partyjno-rządowe i stosunki społeczno-polityczne PRL.

W dniu 5 I 1967 r. w oparciu o materiały dowodowe prokurator przedstawił J[anuszowi] Szpotańskiemu zarzut popełnienia przestępstwa z art.23 § 1 mkk.

Wobec J[anusza] Szpotańskiego został zastosowany areszt tymczasowy.

Dyrektor Departamentu III MSW

(płk H. PIĘTEK)

Źródło: AIPN, 0258/4, t. 1, k. 12–13.

Dokument 2

1969 sierpień 16, Warszawa – Notatka służbowa funkcjonariusza MO, Zygmunta Pęsko w sprawie zajścia z Januszem Szpotańskim

W[arsza]wa dn. 16 VIII 1969 r.

Batalion Specjalny KSMO

Pęsko Zygmunt

Notatka służbowa

Dnia 16 VIII [19]69 r. w nocy o godz. 2.00 pełniąc służbę przed Ambasadą Ch[ińskiej] R[epubliki] L[udowej] na ul. Bonifraterskiej Nr 1 zauważyłem kręcącego się bez celu w stanie nietrzeźwym osobnika przed gablotami wystawowymi Ch[ińskiej] R[epubliki] L[udowej] na odcinku ulic Franciszkańska i Świętojerska. Osobnik ten w czasie ulewnego deszczu był ubrany tylko w garnitur i bez nakrycia głowy. Postanowiłem go wylegitymować. Na moje wezwanie, aby udał się ze mną do kabiny MO, osobnik ten odpowiedział mi, że nie posiada żadnych dokumentów, **że jest z kontrwywiadu chińskiego i nie pozwoli się wylegitymować.** Następnie zaczął uciekać na przełaj w kierunku ul. Długiej. Po powtórny zatrzymaniu go i prowadzeniu w pobliżu kabiny MO zaczął się szarpać, wrywać w wyniku czego przewrócił się na chodnik i zwichnął sobie nogę. Wezwałem Pogotowie lekarskie. Lekarz Pogotowia potwierdziła zwichnięcie nogi i zabrała go karetką Pogotowia do szpitala.

Oto personalia podane lekarzowi Pogotowia.

Obywatel] Szpotański Janusz zam. Warszawa ul. Dobra Nr 5 m 5. Oświadczył, że nie jest ubezpieczony i nie posiada książeczki ubezpieczeniowej oraz

nie pokryje kosztu za wykonanie zabiegu. Lekarz i Ja stwierdziliśmy, że jest pod mocnym wpływem alkoholu. Zachowywał się do końca wobec mnie arogancko i lekceważąco. Sposób zachowania się ob. Janusza Szpotańskiego może potwierdzić pełniący ze mną służbę w tym czasie kapr[al] Stanisław Leski funkcjonariusz Batalionu Specjalnego.

Pęsko
Kpr. Leski Stanisław

Źródło: AIPN, 0258/4, t. 1, k. 62–63

Dokument 3

1971 luty 14, Warszawa – Notatka Inspektora Wydziału IV Departamentu III MSW, kpt. Reszki w sprawie przeszukania mieszkania Janusza Szpotańskiego

Warszawa, dnia 14 lutego 1971 r.

Tajne
Egz. Nr...

Notatka

dot. okoliczności przeszukania domowego u ob. **Szpotańskiego** Janusza, s. Bronisława i Marii z d. Sawicka ur. 14 IX 1929 r. w Warszawie, z zawodu krytyk literacki, bezpartyjny, zam. Warszawa, ul. Dobra 5 m 5.

Dnia 13 lutego br. W godzinach rannych KDMO Warszawa-Śródmieście zatrzymała ob. Janusza Szpotańskiego. [...]

Zgodnie z porozumieniem między KSMO a Departamentem III MSW, o obowiązku informowania o wszelkich czynnościach podejmowanych wobec osób ze środowiska literackiego, KDMO Warszawa-Śródmieście w osobie tow. Wieczorka – kierownika Wydziału Kryminalnego powiadomiła tutejszy Wydział o zatrzymaniu ob. Szpotańskiego i planowanym przeszukaniu jego mieszkania.

Wobec tego, włączyłem się do realizowanych czynności KDMO Warszawa-Śródmieście, uczestnicząc w przeszukaniu mieszkania. W toku dokonywania tych czynności ob. Szpotański wyjaśnił, że jest z zawodu krytykiem literackim, obecnie bez stałego miejsca pracy. Utrzymuje się z doraźnych prac zleconych w zakresie tłumaczeń z języka niemieckiego dla potrzeb Polskiego Radia. Jako tłumacz nie występuje pod swoim nazwiskiem, lecz robi je w imieniu Bogdana Chwedeńczuka, asystenta z Wydziału Filozofii UW. Nie znał jego miejsca zamieszkania. Komunikuje się z nim w razie potrzeby telefonicznie, ale obecnie numer telefonu do Chwedeńczuka zaginął mu. Zarobki z tego tytułu osiąga do 2000 zł miesięcznie. Następnie wyjaśnił, że w 1967 r. został

skazany na karę 3-letniego więzienia za napisanie oraz opublikowanie za granicą utworu pt. *Cisi i gęgacze*, zawierającego fałszywe informacje o stosunkach politycznych w PRL. W 1969 roku, na mocy amnestii, został zwolniony z więzienia a ponieważ jako krytyk literacki nie może pisać pod swoim nazwiskiem, bo nikt nie chce jego prac publikować zmuszony jest korzystać z pomocy Bogdana Chwedeńczuka.

W toku przeszukania mieszkania Szpotańskiego, nie znaleziono żadnych materiałów, które miałyby znaczenie procesowe bądź operacyjne poza kartą z odręcznym pismem zaczynającą się od słów „Odchodzę towarzysze” a kończącą się „Ubeczysław”. Dokumentu tego nie ujęto w protokole przeszukania.

Przeszukaniem kierował ppor. Jan Żukowski, inspektor Wydziału Kryminalnego KDMO Warszawa-Śródmieście.

Inspektor Wydz[iału] IV Dep[artamentu] III MSW
Kpt. Wł. **Reszka**

Odchodzę towarzysze! Nie trzeba doktora –
Jest ojczyzna ludowa beznadziejnie chora
I już jej nie pomogą na nic żadne leki
Nie lekarza jej trzeba, lecz silnej bezpieki,
Kiedy więc ostatecznie kreska na mnie przyszła,
Niech się do mego łoża zbliży Ubeczysław.

Źródło: AIPN, 0258/4, t. I, k. 106–108.

Dokument 4

1973 kwiecień 5, Warszawa – Notatka mjr. Krzysztofa Majchrowskiego w sprawie działalności Janusza Szpotańskiego

Warszawa, dnia 5 kwietnia 1973 [r.]

Tajne spec[jalnego] znaczenia
Egz. nr....

Notatka

dot. **Szpotański** Janusz, s. Bronisława i Marii Sawickiej, ur. 14 IX 1929 r. w Warszawie, narodowość i obywatelstwo polskie, poch. społ. inteligencja, wykształcenie wyższe – filolog, z zawodu krytyk literacki, rozwiedziony, zam. Warszawa, ul. Dobra 5 m. 5, bezpartyjny.

J[anusz] Szpotański w latach 1956/57 był członkiem Klubu „Krzywego Koła”, w którym znany był z negatywnej działalności politycznej. Po rozwiązaniu Klubu „Krzywego Koła” J[anusz] Szpotański pozostawał w zażyłych stosunkach z szeregiem byłych działaczy tego klubu, jak Aniela Steinsberg, Jan Olszewski, Jan Józef Lipski, Stanisław Szczuka i innymi, tworząc aktywną grupę opozycji politycznej.

Przebywając w grupie osób wrogo nastawionych do polityki PRL – J[anusz] Szpotański opracowywał paszkwile polityczne za co w dniu 5 stycznia 1967 r. na podstawie postanowienia Prokuratury Wojewódzkiej został aresztowany.

W dniu 19 lutego 1968 r. został skazany na 3 lata więzienia z art. 23 mkk za to, że w celu rozpowszechniania, przechowywał i sporządzał pisma zawierające fałszywe wiadomości o czołowych przedstawicielach Państwa Polskiego i stosunkach społecznych w Polsce. Więzienie opuścił w lipcu 1969 r. na podstawie amnestii. Podczas odbywania kary J[anusz] Szpotański dalej „komponował” paszkwile polityczne, które później były nadawane w radio „Wolna Europa”.

W 1969 r. J[anusz] Szpotański związał się z grupą b. „komandosów” jak A[damem] Michnikiem, T[eresą] Bogucką, W. Topińskim, M. Karpińskim, L. Baczko, i innymi, w gronie których recytował paszkwilanckie utwory. Z osobami tymi utrzymuje nadal ożywione kontakty.

Ostatnie informacje, pochodzące z początku 1973 r. dowodzą, że J[anusz] Szpotański zajmuje nadal zdecydowanie wrogą postawę do ustroju politycznego PRL, zajmując się nadal opracowywaniem paszkwilanckich tekstów. (Nie podjął żadnej stałej pracy zawodowej, utrzymuje się głównie z paczek otrzymywanych z zagranicy oraz z pomocy od znajomych).

Ponieważ agresywność wystąpień i wroga działalność polityczna J[anusza] Szpotańskiego przybiera szczególnie ostry charakter w okresie napięć i konfliktów społecznych, w związku z tym w takich okolicznościach wymaga on zatrzymania.

St[arszy] Inspektor Wydz[iału] IV Dep[atramentu] III MSW
/mjr K. **Majchrowski**/

Szt. 4 egz.

Źródło: AIPN, 0258/4, t. 1, k. 126–127.

Dokument 5

1976 czerwiec 2, Warszawa – Notatka służbowa z analizy informacji uzyskanych z podsłuchu telefonicznego w sprawie działalności Janusza Szpotańskiego

Warszawa, dnia 2 VI 1976 r.

Tajne

Egz[emplarz] poj[edynczy]

Notatka służbowa

z analizy komunikatu PT „Turystka” Nr 43 z dnia 26 maja 1976 r.

Z analizy komunikatu wynika, że na przyjęciu weselnym Zofii Winawer i Seweryna Blumsztajna w Wyszogrodzie był obecny Janusz Szpotański. W niedzielę o godzinie dziesiątej rano w czasie śniadania przy stole J[anusz]

Szpotański ułożył pierwszą strofę nowego poematu o Żydach amsterdamskich, którzy porwali prezydenta.

Wyżej wymieniony przebywał na przyjęciu do południa dnia 23 V [19]76 r.

Za zgodność

Młodszy Inspektor Wydziału III Sekcja II b

Krzysztof Jezulin

Źródło: AIPN, 0258/4, t. 1, k. 226.

Dokument 6

1974 styczeń 26, Warszawa – Wyciąg informacji uzyskanej ze źródła „Maryna” w sprawie twórczości Janusza Szpotańskiego

Warszawa, dnia 26 stycznia 1974r.

Tajne

Egz. pojed[ynczy]

Wyciąg

ze źródła „Maryna” z dn. 21 I 1974 r.

Janusz **Szpotański** wśród zaufanych sobie osób (adw. Stanisław **Szczuka**, adw. Jan **Olszewski**, red. Marta **Miklaszewska** i inni) kolportuje ułożony przez siebie tekst następującej treści:

„Wracaj chłopcze wracaj, do rodzinnych stron,
piękny kraj wyzwolić z polskich wrednych szpon.
Wracaj na czele kolumn SS, Ziomków niewoli położyć kres.
Wracaj by pomścić łzy nasze i krew,
w sercu nieść nienawiść i zemstę i gniew.
Gdy was powiedzie germański Bóg,
pierzcha w popłochu słowiański wróg.
Na gruzach ich domostw, na stosach ich ciał,
sztandar ze swastyką dumnie będzie wiął.
A gdzie bieleje Sznybergu /?/ szczyt,
znów się rozlegnie Horst Vessel lied”.

Za zgodność:
ppłk K. Zakrzewski

Odb. w 1 egz.

Wydz. IV Dep. III

Druk: KW

Źródło: AIPN, 0258/4, t. 1, k. 188.

Dokument 7

1987 październik 12, Warszawa – Wniosek o zakończenie sprawy operacyjnej prowadzonej na Janusza Szpotańskiego

„ZATWIERDZAM”
NACZELNIK WYDZIAŁU III-1
SUSW w Warszawie
Dnia 12 X 1987 r.

Warszawa, dnia 12 X 1987 r.

Tajne spec[jalnego] znaczenia

Wniosek

o zaniechanie prowadzenia kwestionariusza ewidencyjnego

IV. Powód zaniechania

Janusz Szpotański objęty został kontrolą operacyjną w ramach kwestionariusza ewidencyjnego nr 28188 krypt. „Szpot” w 1969 r. przez Wydz. IV Dep. III MSW, a następnie 28 IX 1975 r. przez Wydz. III KSMO. Powodem założenia kwestionariusza była negatywna działalność polityczna. W/wym rozpowszechniał fałszywe informacje o stosunkach społeczno – politycznych w PRL. Jego paszkwile polityczne tj. *Cisi i gęgacze*, *Caryca i zwierciadło* i inne wykorzystywane były przez wrogie ośrodki dywersji ideologicznej na zachodzie.

Stosowane w sprawie przedsięwzięcia operacyjne wpłynęły neutralizująco na działalność figuranta. Obecnie posiadane przez nas informacje świadczą o tym, że J[anusz] Szpotański nie prowadzi negatywnej działalności politycznej. Pisane przez niego utwory nie zawierają wrogich treści. W związku z zaniechaniem wrogiej działalności przez J[anusza] Szpotańskiego postanowiono zakończyć kontrolę operacyjną w ramach kw. ewid. krypt. „Szpot” nr rej. 14140, a materiały złożyć w archiwum Wydz. „C” SUSW wg kat. B-10 Z.

ppor. Alicja Karłowska

Źródło: AIPN, 0258/4, t. 2, k. 164.